

افزونه‌جویی و توسعه اقتصادی

محمد خضری *

این مقاله تأثیر افزونه‌جویی (*rent Seeking*) بر توسعه اقتصادی را بررسی می‌کند. برداشت این است که افزونه‌جویی، به‌ویژه در جوامعی که از ترتیبات نهادی و حقوقی عقب مانده یا کمتر انعقاد یافته‌ای برخوردارند یا ساخت سیاسی در آن‌ها غیرمردم‌سالار است، به عملکرد کلان اقتصادی پایین‌تری می‌انجامد و فرایند توسعه اقتصادی آن‌ها را بسیار پرهزینه می‌کند. برای بررسی این مسأله، تأثیر افزونه‌جویی بر توسعه اقتصادی در دو گفتار بررسی شده است. در گفتار نخست چهار هزینه افزونه‌جویی، که از آن‌ها با عنوان‌های (۱) زیان کارایی، (۲) زیان گوردون-تولاک، (۳) زیان استفان بابا، و (۴) زیان انتخاب نادرست یاد کرده‌ایم، تحلیل شده‌اند. در گفتار دوم، تأثیر منفی افزونه‌جویی بر برخی مؤلفه‌های اساسی توسعه اقتصادی بررسی شده است. تجزیه و تحلیل‌ها حاکی از این‌اند که پاسخ این معما را که چرا برخی کشورها توسعه می‌یابند و برخی نیز در جامی‌زند باید به میزان زیادی در چگونگی حضور افزونه‌جویی در آن‌ها جستجو کرد.

مقدمه

در اقتصاد، ورشکستگی به اندازه سوددهی در فعالیت‌ها مهم و کارگر است. هنر آفرینی و نوآوری، توسعه اقتصادی و به‌طور کلی کارایی یک نظام اقتصادی، بهتر از دور خارج شدن واحدهای تولیدی فاقد کارایی از سیستم و حاکم شدن واحدهای واجد کارایی بستگی دارد. پویایی و کارایی هر سیستم اقتصادی به احساس ناامنی بالقوه همه کارگزاران آن (شامل افراد، بنگاه‌ها و دولت) بستگی زیادی دارد. سرمایه به امید سود و بازدهی به مخاطره می‌افتد و ممکن است در عمل بازده آن زیاد یا کم شود یا اصلاً بازدهی نداشته باشد.

جایی که چنین احساس ناامنی در واحدهای اقتصادی وجود نداشته باشد یا این که انگیزه سود به عنوان یکی از اصول راهنمای واحدهای تولیدی، با این دستاویز که انگیزه‌ای شیرینانه و خودپرستانه است، مذمت و منع شود و واحدهای اقتصادی بدون ترس از ورشکستگی و نگرانی در مورد سود و کارایی همچنان به فعالیت‌شان ادامه دهند، آنچه که در نهایت اتفاق می‌افتد این است که فعالیت بنگاه‌ها از طریق سازوکارهایی چون به میان کشیده شدن ^۱ تامرنی^۱ (دولت) سامان داده می‌شود. در این وضعیت است که پای افزونه‌هایی چون یارانه‌ها، معافیت‌های مالیاتی و گمرکی، مجوزها و امتیازات خاص دولت به میان کشیده می‌شود.

جوهره پویایی و کارآیی هر اقتصاد رقابت است. رقابت (حتی در سطح محدود نیز) همواره نتایج کارآمدتری از شرایط غیررقابتی به همراه دارد. ترجمان این مکانیسم در بازار سیاسی نیز کاملاً مصداق دارد؛ فرآیندهای مردم سالار همواره نتایج کارآمدتری از فرآیندهای غیرمردم سالار به دنبال دارند و کشورهای مردم سالار عملکرد اقتصادی به مراتب بهتری از سایر کشورها را تجربه کرده‌اند. (۱) دولت‌ها در نظام‌های مردم سالار همواره با خطر روی کارآمدن دولت‌های دیگر (گروه‌های همسود^۲) توسط رأی‌دهندگان مواجه‌اند. دولت‌های غیرمردم سالار چون خود را با خطر ورشکسته شدن مواجه نمی‌بینند، نگران عملکرد و کارآیی و کارآیی کنش‌هایشان نیز نخواهند بود. در چنین شرایطی اقتصاد و سیاست از کار ویژه متعارف خود منحرف شده و یک رشته ساختارها و ترتیبات نهادی حکمفرما می‌شوند که در آن کنش‌های [عقلایی] بازیگران انفرادی در بازار اقتصاد و سیاست برای کل جامعه بسیار پرهزینه خواهد شد، و کنش‌های سیاسی و اقتصادی و نیز قوانین و مقررات در جهت سامان می‌گیرند که به ایجاد کنترل فرصت‌های استخراج و توزیع افزونه بینجامند. در یک چنین ساختی پدیده‌هایی چون رشوه‌دهی و رشوه‌خواری، افزونه‌جویی، فساد سیاسی و اقتصادی، اقتصاد زیرزمینی، رایج و در واقع به عنوان یک شرط لازم در خواهند آمد و همه بازیگران خصوصی و دولتی، و حتی کارآفرینان نیز به الزامات این ساخت تن خواهند داد. جایی که مقامات دولتی افزونه‌جو حاکم‌اند، لازم است به منظور بر عهده گرفتن فعالیت‌های تولیدی رشوه پرداخت و اعمال نفوذ کرد. موقعی که بر سر فعالیت‌های آزاد و ورود افراد و بنگاه‌ها به اقتصاد رسمی مانع ایجاد می‌شود اقتصاد غیررسمی اجتناب‌ناپذیر خواهد شد.

به طرر کلی حضور افزونه‌ها در هر جامعه — به ویژه در جوامع غیرمردم سالار که ترتیبات حقوقی و نهادی عقب مانده‌ای دارند و فرضیه نیک‌خواه و بی طرف بودن دولت در آن‌ها یکسره از اعتبار می‌افتد —

1. invisible foot

2. interest groups

فعالیت‌های افزونه‌جویانه را به شدت برمی‌انگیزاند و بیشتر منابع و انرژی جامعه صرف اموری می‌شود که غیرتولیدی‌اند و هیچ‌گونه ستانده ارزشمندی برای کل جامعه تولید نمی‌کنند و در واقع هدر می‌روند. به عبارت دیگر، منابعی که در فعالیت‌های افزونه‌جویانه هزینه می‌شوند برای تولید سایر ستانده‌های ارزشمند در دسترس نخواهند بود و بنابراین توان تولیدی و پتانسیل رشد و توسعه اقتصادی جامعه تحلیل خواهد رفت. بی‌گمان مداخلهٔ بیش از حد دولت در اقتصاد و دور شدن از ساز و کار رقابتی در عرصهٔ اقتصاد و سیاست از علل اساسی نارسایی‌هایی چون افزونه‌جویی و رشوه‌دهی است، و کشورهایی که تکلیف‌شان را با تولید و سیاست مشخص کرده‌اند بر سر جاده‌ای که به سوی توسعهٔ اقتصادی می‌رود گام‌های بلندتری به جلو بر خواهند داشت.

در این مقاله نیز با عنایت به این که (۱) حضور افزونه‌ها در یک جامعه روحیه خلاقیت و نوآوری اعضای آن را عقیم می‌کند، تولید و فعالیت‌های مولد را از مزیت می‌اندازد و در واقع ساختاری حاکم می‌شود که در آن مدیران کارآفرین و خلاق به نفع مدیران مترصد و فرصت‌جو از دور خارج شوند، و (۲) افزونه‌جویان بیش از آن که به کیک تولید ناخالص داخلی بیفزایند از آن مصرف می‌کنند و در واقع به دنبال ترتیباتی می‌گردند که آن را به اجزای کوچک‌تری تقسیم کنند، فرض بر این است که فعالیت‌های افزونه‌جویانه در بسیاری موارد برای رشد و عملکرد اقتصادی یک جامعه زیان‌آورند، بر این اساس در پی آنیم تا سازوکارهای اثرگذاری فعالیت‌های افزونه‌جویانه بر رشد و توسعه اقتصادی را با تکیه بر اقتصاد ایران مورد بررسی قرار دهیم.

افزونه

در یک بیان کلی می‌توان افزونه را موهبتی طبیعی (مانند عواید حاصل از فروش نفت خام در ایران) یا اجتماعی (مانند عواید حاصل از تخفیف‌ها یا معافیت‌های مالیاتی) دانست که گاهی اوقات بدون هزینه و صرف تلاش و گاهی نیز با تحمیل هزینه‌هایی بر کلیت جامعه، نصیب دولت، افراد یا گروه‌های همسود یا فشار می‌شود. چون افزونه‌ها درآمدهایی هستند اضافه بر آنچه که دریافت‌کنندگان‌شان در بهترین شق دیگرشان به دست می‌آورند (تولاک، ۱۹۶۷)، لذا همواره این امکان وجود دارد که منابعی صرف ایجاد، حفظ یا انتقال‌شان شود. نخستین افزونه‌ها را اقتصاددانان کلاسیک (آدام اسمیت و ریکاردو) کشف کردند. ریکاردو افزونه را بازدهی منبع (زمین) اضافه بر آنچه که برای به کارگیری آن لازم بود، می‌دانست و این کمیابی نسبی منبع — زمین حاصلخیز — بود که افزونه ایجاد می‌کرد؛ به این مفهوم که با افزایش تقاضا برای مواد غذایی، زمین‌های بیشتری زیر کشت خواهند رفت، و جایی که ذخیره ثابتی از زمین با حاصلخیزی طبیعی

وجود داشته باشد، عایدات زمین جدید کمتر از زمین‌های حاصلخیزتری خواهد بود که پیشتر زیرکشت رفته است. حال اگر قیمت مواد غذایی به اندازه‌ای بالا باشد که به زیرکشت بردن زمین‌های حاشیه‌ای نیز سودآور باشد، در این صورت مالکان زمین‌های حاصلخیزتر مازادی — افزونه — در رابطه با منابع‌شان دریافت خواهند کرد.

در آن زمان منبع ایجاد رانت، منبع طبیعی — به‌ویژه زمین — بود و افزونه‌های قانونی، که زمینه تحصیل آن‌ها توسط دولت فراهم می‌شود وجود نداشت. امروزه اقتصاددانان بیشتر نگران افزونه‌هایی هستند که زمینه‌شان توسط دولت و سازوکارهای اجتماعی فراهم می‌شود. اقتصاددانان کلاسیک فرض می‌کردند که دولت یک هستی یکپارچه و خیراندیش است که به زیان جامعه کار نمی‌کند و لذا معتقد بودند که افزونه‌های قانونی نیز وجود نخواهند داشت و اگر زمینه تحصیل افزونه‌ای به وجود آید خود به خود با سازوکارهای بازار حذف خواهد شد. از دهه ۱۹۷۰ برخی از اقتصاددانان از جمله آن کروگر و گردن تولاک بحث افزونه را گسترش دادند، به گونه‌ای که شامل دامنه وسیعی از منابعی می‌شود که دولت با وضع قوانینی دستیابی به آن را محدود می‌کند و یک رشته کمیابی‌های ساختگی و در واقع یک نوع افزونه قانونی را ایجاد می‌کند.

امروزه منابع افزونه‌ها متنوع شده‌اند و بر این اساس می‌توان سبدهایی از منابع سیاسی، اقتصادی، قومی، مذهبی، ژئوپلیتیکی و... را شناسایی کرد. در متون اقتصادی، افزونه با دور شدن از شرایط رقابتی پدیدار می‌شود و از آن تحت عنوان سود انحصاری یاد می‌کنند. در شرایط رقابتی آنچه که بنگاه‌ها به دست می‌آورند سود تولیدی و متعارف است؛ یعنی سودی که در چارچوب اصول و قواعد بازی اقتصاد (برابری هزینه نهایی و قیمت) به دست آمده باشد. سودی که یک بنگاه اقتصادی در نتیجه افزایش بهره‌وری عوامل تولید، صرفه‌های مقیاس، بهبود روش‌های تولید، بهبود فرآیند مدیریت — کارایی — خلاقیت و نوآوری به دست می‌آورد از این نوع است. یعنی به واسطه عوامل یاد شده هزینه تولید یک بنگاه کاهش می‌یابد و از این بابت مازاد درآمدی حاصل می‌شود که مولد است و می‌تواند به رشد اقتصادی منجر شود. ولی اگر بنگاهی علی‌رغم این که هزینه نهایی‌اش از بازدهی نهایی بالاتر باشد ولی باز هم سود ببرد این سود غیرتولیدی — افزونه — خواهد بود؛ به این مفهوم که این سود نه در نتیجه بهره‌مندی بنگاه از عوامل پیش گفته بلکه به واسطه ایجاد نوعی کمیابی ساختگی و کسب یک نوع امتیاز حاصل شده است و عاملیت خارجی — مثل دولت — دارد. دولت در فرآیند بازار مداخله می‌کند و با اعطای یک امتیاز و حق ویژه فرد یا بنگاهی را در موقعیت ویژه‌ای نسبت به سایر بنگاه‌ها و افراد قرار می‌دهد، به گونه‌ای که درآمدی مازاد بر هزینه فرصت از دست رفته — که معمولاً به وسیله شرایط رقابتی اندازه‌گیری می‌شود — به دست می‌آورد. این سود غیرتولیدی در ستون نهضت نهادگرایی (نهادگرایان، راست جدید و تئوری انتخاب

عمومی) افزونه نامیده می‌شود. در واقع افزونه به مفهوم امروزی آن و آن‌گونه که در نوشتارهای افزونه‌جویی مطرح است، به درآمد حاصل از هر نوع امتیاز ویژه‌ای گفته می‌شود که به‌طور قانونی کسب می‌شود؛ حال ممکن است در راستای تحصیل این امتیاز ویژه اعمال نفوذ شود، گروه‌های فشار تشکیل شود، نمایندگان مجلس تنظیم یا تهدید شوند، ازدواج‌های مصلحتی صورت گیرد، رشوه پرداخت و دریافت شود و نظایر آن‌ها، ولی آنچه در نهایت به‌دست خواهد آمد، امتیاز قانونی ویژه‌ای به‌صورت یارانه، معافیت مالیاتی، مجوز واردات، وام بدون بهره، مجوز راه‌اندازی یک فعالیت اقتصادی و مانند آن است که به افزونه می‌انجامند. بنابراین افزونه یک انتقال قانونی است و با رشوه، که یک انتقال غیرقانونی است، فرق می‌کند. افزونه‌هایی که در نتیجه تحصیل چنین امتیازات ویژه‌ای می‌توان به‌دست می‌آورد، رفتارها و کنش‌های [عقلایی] افزونه‌جویانه را تحریک خواهد کرد و منابع کمیاب و ارزشمندی نیز در این زمینه هدر خواهند رفت.

افزونه‌جویی^۱

اصطلاح افزونه‌جویی تا قبل از ۱۹۷۴ وجود نداشت. هر چند که نوشتارهای افزونه‌جویی در ۱۹۶۷ با نوشتن مقاله‌ای توسط گردون تولاک بدون به‌کار بردن واژه افزونه‌جویی شروع شده بود (تولاک، ۱۹۶۷)، ولی این اصطلاح را اولین بار کروگر در مقاله‌ای که در مجله "بررسی اقتصادی"^۲ چاپ شد (کروگر، ۱۹۷۴) به‌کار رفت. مقاله تولاک به منابعی می‌پرداخت که در فعالیت‌های غیرمولدی چون اعمال نفوذ برای حمایت‌های تعرفه‌ای، امتیازات انحصاری و به‌طور کلی موانع ورود به اقتصاد رسمی و ایجاد نوعی کمیابی ساختگی سرمایه‌گذاری (و در واقع تلف) می‌شوند. تولاک افزونه‌جویی — با همان مفهوم کروگری و با به‌کار بردن واژه‌های دیگر برای تبیین آن — را فعالیت‌های سیاسی افراد یا گروه‌هایی می‌داند که به دنبال کسب حقوق انحصاری و امتیازاتی چون یارانه‌ها، تخفیف‌های مالیاتی، سهمیه‌های وارداتی و حمایت‌های قیمتی و تعرفه‌ای هستند که به‌وسیله دولت اعطا می‌شوند. منطق تحلیل‌های تجاری تولاک براساس تمایز قائل شدن بین فعالیت‌های مولد و غیرمولد استوار است، و بر این اساس افزونه‌جویی را یکی از بی‌شمار فرآیندهای غیرمولدی می‌داند که در آن منابع ارزشمند اقتصادی برای تحصیل افزونه‌ها به هدر می‌روند و جامعه را از ستانده‌های ارزشمند اقتصادی محروم می‌کنند. کروگر نیز افزونه‌جویی را رقابت و تلاش برای

1. rent - Seeking

2. American Economic Review

تحصیل افزونه‌هایی می‌داند که به دنبال ایجاد محدودیت بر سر بازار رقابت (تعرفه یا محدودیت‌های وارداتی) توسط دولت ایجاد و تحریک می‌شوند.

تولیسون به افزونه‌جویی به مثابه یک بازی یا فرآیند دو مرحله‌ای نگاه می‌کند (نگاه کنید به سالواسون، ۱۹۹۱)، مرحله نخست شامل ایجاد موانع ساختگی در بازار است؛ یعنی یک موقعیت غیربازاری ایجاد می‌شود. در این مرحله افراد در صدد برمی‌آیند تا دستگاه سیاسی را به منظور ایجاد، اجرا و طراحی جریان‌های افزونه کنترل کنند. مرحله دوم افزونه‌جویی با رقابت برای افزونه‌ها اتفاق می‌افتد؛ یعنی افراد سعی می‌کنند در موقعیت‌های غیربازاری و در سایه موانع ساختگی، برای افزونه‌ها یا منابعی که یک جریان افزونه را به دنبال دارند رقابت کنند. از نظر تولیسون هر دو مرحله افزونه‌جویی به یک اندازه مهم‌اند و در واقع دو روی یک سکه‌اند.

پاتریک گونینگ با تبیین افزونه‌جویی در چارچوب تئوری انتخاب عمومی، افزونه‌جویی را اقدامات و کنش‌های مشروع و قانونی افرادی می‌داند که در صددند تا قوانین یا اجرای آن را به گونه‌ای تحت تأثیر قرار دهند که فرد یا گروهی را به زیان فرد یا گروه دیگر بیشتر منتفع کنند. (گونینگ، ۲۰۰۱). وی بین دو نوع افزونه‌جویی تفکیک قائل می‌شود. نوع اول شامل قوانین یا تدابیر اجرائی است که امتیازهای بازاری شخصی به بعضی افراد داده می‌شود و در عین حال امتیازاتی از دیگران گرفته می‌شود. نوع دوم افزونه‌جویی مربوط به قوانین یا تدابیری است که منجر به باز توزیع ثروت در جامعه خواهند شد. مورفی و همکارانش نیز بین دو نوع افزونه‌جویی خصوصی و عمومی تمایز قائل می‌شوند و خاطر نشان می‌سازند که افزونه‌جویی خصوصی اشکال دزدی، دزدی دریایی و سایر صور پرداخت‌های انتقالی بین طرف‌های خصوصی را به خود می‌گیرد؛ در حالی که افزونه‌جویی عمومی یا به صورت باز توزیع درآمد از بخش خصوصی به دولت است، مانند مالیات ستانی یا به صورت باز توزیع از بخش خصوصی به مقام دولتی است که شانس بخش خصوصی را در تحصیل امتیازات ویژه افزایش می‌دهد. این نوع افزونه‌جویی به شکل اعمال نفوذ، رشوه‌دهی و رشوه ستانی بروز می‌کند (مورفی، همکاران، ۱۹۹۳).

افزونه‌جویی را می‌توان به عنوان اعمال نفوذ و فرآیند دنبال کردن درآمد و مزیت نه از طریق سازوکارهای تولیدی چون کار و سرمایه‌گذاری تعریف کرد (رنجر و وُلَف، ۲۰۰۰). واکر افزونه‌جویی را تلاش‌های مبتنی بر اعمال نفوذ بازیگران خصوصی می‌داند، به منظور واداشتن (الف) سیاستمداران به تجویز و تعیین قواعدی می‌داند که یک منبع ارزشمند (یک مجوز، یارانه، معافیت مالیاتی یا گمرکی و مانند آن) ایجاد می‌کنند که می‌توان از آن افزونه به دست آورد، یا (ب) مجریان قوانین به تفسیر قوانین به گونه‌ای که آن‌ها را قادر به دست‌یابی به چنین منبعی کند (واکر، ۱۹۹۶).

به طور کلی افزونه‌جویی تلاش برای تحصیل امتیازات ویژه‌ای است که به افزونه می‌انجامد و زمینه آن‌ها توسط دولت ایجاد می‌شود. این تلاش‌ها شامل صرف منابع کمیاب اقتصادی، زمان، اعمال نفوذ، جمع‌آوری اطلاعات، تبلیغات و به طور کلی تمام اقدامات قانونی و غیرقانونی می‌شود که افراد و گروه‌های فشار (و چه بسا گروه‌های همسو) و نیز برای کسب امتیازات ویژه دولتی، که به یک افزونه اقتصادی می‌انجامد، انجام می‌دهند. در اینجا لازم است چند نکته خاطر نشان شود. نخست این که باید بین افزونه‌جویی و سودجویی^۱ فرق قائل شد؛ جایی که افزونه‌جویی وجود دارد منافع اجتماعی حداقل و هزینه‌های اجتماعی حداکثر خواهند شد، در حالی که در سودجویی، منافع اجتماعی حداکثر و هزینه‌های اجتماعی حداقل خواهند شد. سودجویی در بازار بدون محدودیت و موانع ساختگی اتفاق می‌افتد، در حالی که افزونه‌جویی بیشتر در موقعیت‌های غیربازاری و ایجاد محدودیت بر سر بازار ایجاد می‌شود. دوم همان‌گونه که پاتریک گونینگ خاطر نشان ساخته است، در عمل نمی‌توان به سادگی بین افزونه‌جویی و سایر اقداماتی چون رشوه‌ستانی و رشوه دادن که هدف‌شان تحت تأثیر قرار دادن قوانین یا اجرای آن‌ها است، تفکیک قائل شد. جایی که قوانینی در رابطه با رشوه وجود نداشته باشد یا اگر هم وجود داشته باشد اجرا نشود یا زیاد جدی گرفته نشود، مرز بین اقدامات قانونی (رانت‌جویی) و غیرقانونی (رشوه) شفاف نخواهد بود. در اکثر کشورهای در حال توسعه چون ایران پدیده‌های افزونه‌جویی و رشوه‌دهی و رشوه‌ستانی — علی‌رغم تمایزاتی که بین آن‌ها وجود دارد — اغلب مترادف هم به کار برده می‌شوند و تمایز بین اقدامات افزونه‌جویانه قانونی از فسادکار ساده‌ای نیست. امباکو (۱۹۹۸) فساد را یک رفتار افزونه‌جویانه می‌داند.

بنابراین آنچه در این خصوص مهم است "نتیجه اعمال فشار" است و نه "شکل دادن اعمال فشار"، یعنی استفاده از هر یک از ابزارهای قانونی و غیرقانونی چون اعمال نفوذ، تشکیل گروه فشار، رشوه دادن، تهدید، تطمیع، جلب محبت، ازدواج‌های مصلحتی، تبلیغات، چانه‌زنی، مجاب کردن یا فشار آوردن به نمایندگان و مقامات دولتی برای تصویب قوانین جانبدارانه و اجرای آن‌ها برای دستیابی به امتیازات خاص، یارانه، معافیت مالیاتی و گمرکی، مجوزهای وارداتی، ایجاد مانع بر سر ورود آزاد به اقتصاد رسمی و... افزونه‌جویی خواهد بود، چون نتیجه تمام این کنش‌ها یکسان است: قوانینی تصویب می‌شوند یا مجریان، قوانین را به گونه‌ای اجرا می‌کنند که عده‌ای را به زیان سایر افراد جامعه منتفع می‌کنند.

افزونه‌جویی و رشد اقتصادی

از بررسی متون نظری رشد اقتصادی و نیز تجربه‌های کشورهای که در مسیر توسعه اقتصادی گام نهاده‌اند،

مهم‌ترین مؤلفه‌های رشد و توسعه اقتصادی این کشورها را می‌توان در موارد زیر خلاصه کرد: (۱) انباشت سرمایه فیزیکی، (۲) انباشت سرمایه انسانی، (۳) تعریف حقوق مالکیت فردی و حفاظت از آن، (۴) بالا بودن روحیه و فرهنگ تولید، (۵) داشتن قوانین خوب، (۶) وجود سرریزهای فناوری، (۷) تلاش برای خلق و اقتباس فناوری، (۸) اهمیت دادن به اخلاقیت و نوآوری، و (۹) برخورداری از دموکراسی. هر چند که بین این مؤلفه‌ها همبوشانی وجود دارد و بسیاری از آن‌ها لازم و ملزوم یکدیگرند، ولی تجربه توسعه اقتصادی کشورها نشان می‌دهد که کشورهای توسعه یافته امروز در مراحل مختلف توسعه خود سببی از مؤلفه‌های یاد شده را یکجا فراهم آورده‌اند. برخی از این مؤلفه‌ها از جمله تعریف حقوق حاکمیت فردی و حفاظت از آن اهمیت بسیار بالایی در تابع رشد و توسعه اقتصادی کشورها داشته است، به گونه‌ای که بدون آن نمی‌توان شالوده‌های توسعه اقتصادی را چفت و بست کرد.

فعالیت‌های افزونه‌جویانه از دو جهت کلی رشد و توسعه اقتصادی یک کشور را تحت تأثیر قرار می‌دهند. نخست این‌که در نتیجه چنین فعالیت‌هایی مرتب از کبک تولید ناخالص داخلی کاسته می‌شود و منابعی که در این گونه فعالیت‌ها هزینه می‌شوند برای تولید سایر ستانده‌های ارزش افزا در دسترس نخواهند بود. بنابراین توان تولیدی و پتانسیل رشد و توسعه اقتصادی کشور را تحلیل خواهند برد. دوم این‌که فعالیت‌های افزونه‌جویانه با ایجاد اختلال در اکثر مؤلفه‌های پیش‌گفته، کشورها را از دستیابی به ترکیب بهینه‌ای از آن‌ها محروم می‌کند. در ادامه مقاله سازوکارهای تأثیر منفی افزونه‌جویی بر رشد و توسعه اقتصادی را در دو گفتار بررسی می‌کنیم. در گفتار نخست به بررسی چهار نوع هزینه اجتماعی که در نتیجه فعالیت‌های افزونه‌جویانه بر جامعه سرشکن می‌شوند، می‌پردازیم: (۱) زیان کارایی، (۲) زیان گردون تولاک، (۳) زیان استفان بابا، و (۴) زیان انتخاب نادرست.^۱ در گفتار دوم نیز تأثیر منفی افزونه‌جویی بر چند مورد از مؤلفه‌های مؤثر در ریشه و توسعه اقتصادی کشورها را تحلیل می‌کنیم.

زیان‌های اجتماعی افزونه‌جویی

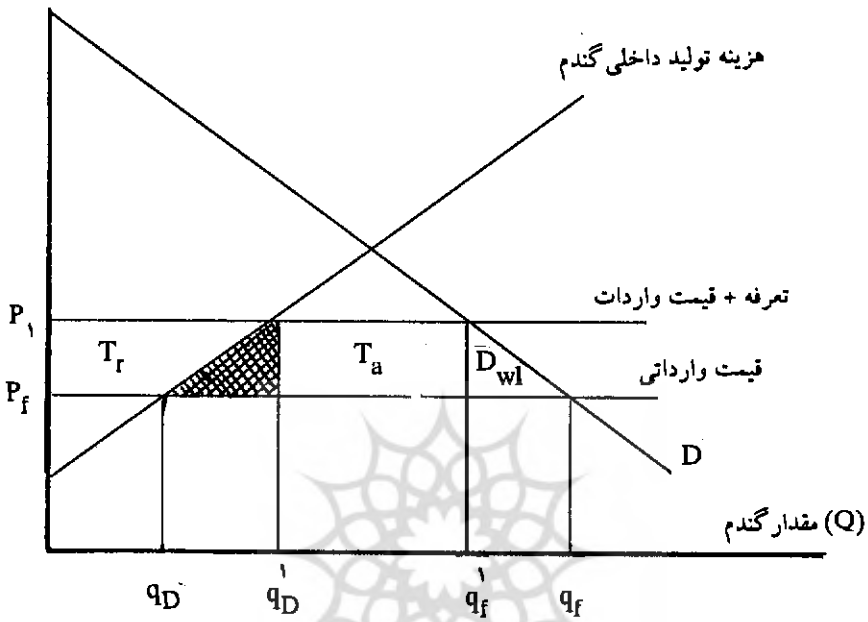
اکثر اقتصاددانان بر این باورند که بیشتر فعالیت‌های افزونه‌جویانه به دلیل اتلاف منابعی که ایجاد می‌کنند همواره برای رشد و توسعه اقتصادی یک جامعه زیان‌آورند. گستردگی هزینه‌های افزونه‌جویی و تأثیر منفی آن بر رشد اقتصادی با مقاله مشهور تولاک برجسته شد. وی برای نشان دادن هزینه‌های افزونه‌جویی، به بررسی هزینه‌های (اتلاف منابع) ناشی از انتقال ثروت می‌پردازد و مثال دزد و قربانی را می‌آورد. تولاک

خاطر نشان می‌کند انتقال ثروت از قربانی به دزد در بردارنده هیچ زیان اجتماعی نیست و تنها یک انتقال ثروت از قربانی به دزد صورت گرفته (باز توزیع ثروت) و کل ثروت جامعه بدون تغییر می‌ماند. با وجود این، فرصت چنین انتقالی دزد را تشویق می‌کند که منابع اش (سرمایه انسانی، ابزارآلات، زمان و جز آن) را در دزدی سرمایه‌گذاری کند. قربانی بالقوه نیز که از احتمال دزدی باخبر می‌شود برای پیشگیری از آن، در قفل، آژیر و دزدگیر سرمایه‌گذاری می‌کنند. یعنی هر دو طرف منابع را به صورت غیرمولد سرمایه‌گذاری می‌کنند و در واقع منابع موجود برای تولید سایر کالاهای ارزش افزای اجتماعی را کاهش می‌دهند و جامعه را در داخل منحنی امکانات تولید و مصرف‌شان قرار می‌دهد که نشان از نوعی اتلاف منابع است. این اتلاف منابع می‌تواند به مراتب بیش از افزونه‌ای باشد که در نهایت دزد به دست خواهد آورد.

برای تبیین زیان کارایی (زیان رفاه از دست رفته^۱) و زیان تولاک، مثال می‌آوریم موردی که در آن بر واردات کالایی خاص، همچون گندم، تعرفه وضع می‌شود. فرض کنید قیمت گندم وارداتی ۲۰۰ ریال باشد. در این صورت اگر هیچ گونه تعرفه یا محدودیت دیگری بر (توزیع یا فروش گندم وارداتی وجود نداشته باشد، قیمت گندم در بازار داخلی نیز به سمت ۲۰۰ ریال میل خواهد کرد. حال فرض کنید قیمت ۲۰۰ ریال برای هر کیلوگندم به اندازه‌ای پایین باشد که فقط) برای برخی از کشاورزان داخلی صرف کند که گندم بکارند و تولیدات‌شان را در بازار داخلی بفروشند. در قیمت ۲۰۰ ریال آن تعداد از تولیدکنندگان داخلی که برای‌شان صرف می‌کند تولید کنند، مقدار $[Q_D]$ نمودار شماره ۱] واحد را تولید و بقیه نیاز داخلی $(Q_D - Q_F)$ وارد می‌شود. (برای سادگی تحلیل فرض می‌کنیم که کیفیت گندم داخلی و وارداتی یکسان باشد.) اکنون فرض کنید که تولیدکنندگان داخلی گندم برای وضع تعرفه واردات گندم اقدام به افزونه‌جویی کنند. با وضع تعرفه بر واردات گندم قیمت داخلی گندم برابر قیمت گندم وارداتی و مقدار تعرفه $[تعرفه + قیمت واردات]$ خواهد شد که فرض کرده‌ایم به P_1 افزایش یابد. در نتیجه، افزایش قیمت گندم به P_1 تولید داخلی به Q_D^1 افزایش می‌یابد و مقدار $Q_D^1 - Q_F^1$ نیز از خارج وارد می‌شود و تعرفه‌ای به مبلغ ۱۰۰ ریال بر هر واحد واردات وضع خواهد شد. در این فرآیند، درآمد تعرفه‌ای دولت برابر ناحیه T_g ، زیان از دست رفته یا زیان کارایی برابر ناحیه مثلثی D_{WI} و زیان تولاک نیز برابر ناحیه ذوزنقه T_F خواهد شد. ناحیه هاشور خورده نیز زیان ناشی از ناکارآمدی نسبی تولیدکنندگان داخلی در صورت تولید گندم بیشتر است. زیان کارایی ناشی از وضع تعرفه بر واردات گندم از دو موضوع ناشی می‌شود: (۱) منابعی که می‌توانستند به صورت مفیدتر (اگر مداخله دولت نبود) و ارزشمندتری در سایر بخش‌ها به کار گرفته شوند، اکنون در

نمودار ۱: زیان تولاک و کارایی

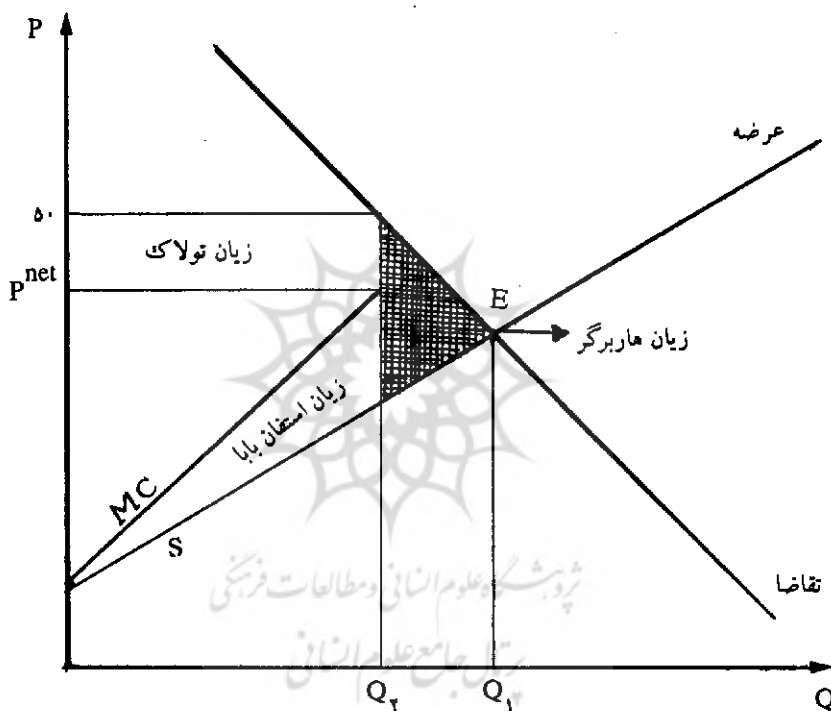
تولید گندم به کار رفته‌اند؛ و (۲) فرصتی از مصرف‌کنندگان داخلی برای خرید گندم وارداتی ارزان‌تر دریغ می‌شود؛ چون برخی از مصرف‌کنندگان داخلی به واسطه بالا بودن قیمت‌ها از خرید لوازم منصرف می‌شوند. تا قبل از تولاک، نواحی T_a و T_r به عنوان زیان‌های افزونه‌جویی ملاحظه نمی‌شدند، و بیشتر اقتصاددانان بر زیان رفاه از دست رفته [مثلث D_{wl}] تمرکز می‌کردند. T_a درآمد تعرفه‌ای دولت است که از آن می‌توان تحت عنوان افزونه‌جویی باز توزیعی (از مصرف‌کنندگان به دولت) یاد کرد که فعالیت‌های افزونه‌جویانه را — برای اجتناب از انتقال آن — از جانب مصرف‌کنندگان گندم برخواهد انگیخت، و اتلاف منابعی حداقل به اندازه آن به دنبال خواهد داشت.

استفان بابا (۱۹۷۷) استدلال می‌کند که زیان ناشی از افزونه‌جویی تنها به زیان کارایی و زیان تولاک محدود نمی‌شود و باید به این دو، زیان دیگری را که از آن تحت عنوان زیان مثلث دوم افزونه‌جویی یاد می‌کند، اضافه کرد. این زیان به واسطه تخصیص ناکارای منابع بین فعالیت‌های اقتصادی، متعاقب اقدامات افزونه‌جویانه به وجود می‌آید؛ به این معنا که منابع دارای هزینه فرصت بالا به جای منابع با هزینه فرصت

افزونه‌جویی و توسعه اقتصادی ۱۰۳

پایین در فعالیت‌های اقتصادی — به علت ملاحظات غیراقتصادی — به کار گرفته می‌شوند. در این صورت می‌توان زیان مثلث دوم استقنان بابا را همراه با زیان رفاه از دست رفته (زیان هاربرگر) و زیان تولاک در قالب تصویر گرافیکی (نمودار ۲) نشان داد.

نمودار ۲: زیان مثلث دوم؛ تقاضای با کشش

توضیح: در دستمزد تعادلی (یا به طور کلی قیمت تعادلی) E زیان مثلث هاربرگر و مثلث استقنان بابا بخشی از مازاد مصرف‌کنندگان و کارگران بودند. اما در دستمزد ۵۰ هزار دلار این دو مثلث مازاد کسی نیست و بخشی از زیان رفاه از دست رفته خواهد بود. P^{net} (قیمت خالص) مابه‌التفاوت قیمت (یا دستمزد) ۵۰ هزار دلار و هزینه افزونه‌جویی از نوع تولاک است. MC نیز هزینه نهایی آن‌هایی است که بستگی می‌شوند.

فیلیپ پالدا (۲۰۰۰) نیز در بررسی هزینه‌های ناشی از افزونه‌جویی به زیان دیگری ناشی از فعالیت‌های افزونه‌جویانه اشاره می‌کند که از آن تحت عنوان زیان انتخاب نادرست نام می‌برد. وی معتقد است که باید

این زیان نیز به زیان متعارف افزونه‌جویی اضافه شود. موقمی که دو بنگاه یا بازرگان با هزینه‌های تولیدی متفاوت به افزونه‌جویی می‌پردازند، اگر بنگاه یا تولیدکننده با هزینه بالا مسابقه افزونه‌جویی (کسب امتیاز یا جواز) را ببرد، در این صورت اختلاف بین هزینه او و هزینه‌های تولیدی رقیب کارآمدتر یک زیان اجتماعی بر جامعه تحمیل خواهد کرد که ناشی از انتخاب نادرست بنگاه یا تولیدکننده دارای هزینه بالا در مسابقه افزونه‌جویی — توسط فرایند سیاسی — است. پالدا خاطر نشان می‌کند این زیان زمانی بزرگ خواهد بود که تولیدکننده ناکارآمد و دارای هزینه تولیدی بالاتر از تولیدکننده کارآمد در افزونه‌جویی پیشی بگیرد؛ یعنی افزونه‌جویان قابل‌تری باشند. وی نتیجه می‌گیرد که این امر یکی از دلایل رشد اعمال نفوذ تخصصی در کشورهای مردم سالار است؛ اعمال نفوذکننده متخصص هزینه اجتماعی ناشی از انتخاب نادرست را کاهش می‌دهد، زیرا به تولیدکننده‌های کارآمد امکان می‌دهد تا با استخدام افزونه‌جویان قابل و کارشناس، شانس تحصیل امتیازات و جوازهایشان را افزایش دهند. پالدا اظهار می‌دارد وجود زیان انتخاب نادرست می‌تواند قطعه‌ای از این معما باشد که چرا برخی کشورها توسعه می‌یابند و برخی دیگر نیز در جا می‌زنند؛ و حتی پیشنهاد می‌کند که اگر تولیدکنندگان دارای هزینه تولید بالا و توانایی‌های سیاسی و چانه‌زنی قوی، در اعمال نفوذ تخصص یابند و کارخانه و فعالیت‌های تولیدی‌شان را متوقف کنند و دفاتر مشاوره‌ای باز کنند و خدمات افزونه‌جویی‌شان را به بنگاه‌های کارآمدتر و دارای هزینه تولید پایین بفروشند، در این صورت زیان اجتماعی ناشی از افزونه‌جویی کمتر خواهد شد. البته در آن صورت باز هم اتلاف منابع ناشی از حضور این بنگاه‌ها وجود خواهد داشت، ولی کمتر از اتلاف ناشی از داشتن بنگاه‌های دارای هزینه بالا است.

اخلال در مؤلفه‌های اساسی توسعه اقتصادی

گذشته از هزینه‌های مستقیم اجتماعی و اتلاف منابعی که فعالیت‌های افزونه‌جویانه را به دنبال دارند و پتانسیل رشد و توسعه اقتصادی که از این رهگذر از کشور می‌گیرند، گسترش و رشد فعالیت‌های افزونه‌جویی با اخلال در مؤلفه‌های اساسی رشد و توسعه اقتصادی، عملکرد اقتصادی پایین‌تری را بر جامعه تحمیل خواهند کرد. در کشورهای در حال توسعه و اغلب غیرمردم سالار، که روحیه افزونه‌جویی رایج و غالب می‌شود، مخارج دولتی در راستای رشد اقتصادی به بار نمی‌نشیند؛ دانش فنی مناسب برای رشد و توسعه اقتصادی آن کشورها اقتباس نخواهد شد؛ خلاقیت و نوآوری عمیق می‌ماند و صرفه‌های مقیاس دانش صورت نمی‌گیرد؛ اقتصاد زیرزمینی اجتناب‌ناپذیر خواهد شد؛ قوانین و آیین‌نامه‌های صوری و ساختگی فراگیر می‌شوند؛ تضمین و حفاظت از حقوق مالکیت خصوصی جدی گرفته نمی‌شوند و ترتیبات حقوقی نیز همواره عقب مانده خواهد بود؛ رشوه‌ستانی و رشوه‌دهی برای رتق و فتق امور رایج می‌شود؛ فرار سرمایه

فیزیکی و انسانی تشدید و به طور کلی ترتیباتی حکمفرما خواهد شد که فرساینده رشد و توسعه اقتصادی خواهند بود. برخی از صاحب‌نظران بر این باورند که افزونه‌جویی حتی ثبات کشورهای در حال توسعه را تهدید می‌کند و توسعه اقتصادی و فرایند دموکراسی و اداره مطلوب امور را تحلیل می‌برد و به علت نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی که ایجاد می‌کند، تضاد را در این کشورها دامن خواهد زد؛ بنابراین صاحب‌نظران محدود کردن زمینه‌های افزونه‌جویی را به عنوان راهکاری برای جلوگیری از تضادهای بالقوه در این کشورها و مدیریت تضاد می‌دانند.

بدون تردید در اکثر کشورهای در حال توسعه که از ساخت سیاسی غیرمردم سالار و اقتصادی افزونه‌جویانه‌ای برخوردارند سبب از نارسایی‌های پیش گفته وجود دارد. در این کشورها مقامات دولتی بسیار افزونه‌جو هستند و قوانین و فعالیت‌های اقتصادی نیز به شدت برای تسهیل افزونه‌جویی آن‌ها سامان می‌گیرد. برای درک بهتر نارسایی‌های افزونه‌جویی در این کشورها در ادامه برخی از بی‌آمدهای منفی افزونه‌جویی را تحلیل می‌کنیم.

۱. افزونه‌جویی و نارسایی در انباشت سرمایه انسانی و اتلاف آن

سرمایه انسانی و تلاش در زمینه انباشت آن برای کشورهای در حال توسعه از اهمیت اساسی برخوردار است. در متون مربوط به رشد اقتصادی درون‌زا، انباشت سرمایه انسانی مهم‌ترین نقش را بازی می‌کند. سرمایه انسانی است که ابداع و نوآوری را ممکن می‌سازد و انطباق فناوری‌های مناسب برای کشورهای در حال توسعه و بهره‌برداری از سرریزهای جهانی دانش و فناوری را میسر می‌کند. به طور کلی یک اثر سرریز پویایی از سرمایه انسانی و انباشت آن وجود دارد ولی باید توجه کرد که صرفه‌های مقیاس سرمایه انسانی بر یادگیری از فعالیت‌های نوآورانه استوار است. ابداع و نوآوری نیز مستلزم سرمایه‌گذاری در تحقیق و توسعه است؛ تدارک تولیدات جدید، بالا بردن کیفیت تولیدات و نیز پایین آوردن قیمت‌ها که هر سه در بردارندهٔ مازاد رفاه بیشتری برای مصرف‌کنندگان هستند، مستلزم فعالیت‌های نوآورانه است. جایی که فعالان اقتصادی به دلیل عدم قطعیت در افزونه‌جویی در تحقیق و توسعه سرمایه‌گذاری نمی‌کنند یا مقامات دولتی افزونه‌جو مانع از وارد شدن فعالان اقتصادی به فعالیت‌های نوآور می‌شوند، فعالیت‌های نوآور و انباشت سرمایه انسانی عقیم می‌مانند. در صورت نارسایی در فرایند انباشت سرمایه انسانی متعاقب کمبود یا فقدان فعالیت‌های نوآور فرصت‌های اشتغال‌زایی نیز خلت و ایجاد نخواهد شد و بنابراین بخش زیادی از نیروی کار نمی‌توانند شغل مناسب خود را پیدا کنند. یانگ (۱۹۹۸) خاطرنشان می‌کند که در چنین شرایطی نیروی انسانی متخصص یا به خارج از کشور مهاجرت می‌کند یا این که در داخل می‌ماند و در مشاغلی که نیازمند

صلاحیت‌های پایین هستند به فعالیت مشغول می‌شوند که این امر به اندازه کافی و کارآمد به فرایند انباشت سرمایه انسانی کمک نمی‌کند؛ زیرا اساس کارآمدی انباشت سرمایه انسانی و صرفه‌های مقیاس سرمایه انسانی بر یادگیری از فعالیت‌های نوآورانه استوار است.

از طرف دیگر سرمایه‌گذاری و هزینه کردن در تحقیق و توسعه به منظور تولید کالاها، ارائه خدمات و روش‌های تولیدی جدید مستلزم تضمین و حفاظت از حقوق مالکیت افراد و بنگاه‌هایی است که دست به فعالیت‌های نوآور می‌زنند، به گونه‌ای که امکان استفاده سایر بنگاه‌ها از دستاوردهای آن‌ها به سادگی وجود نداشته باشد. حال اگر مقامات دولتی افزونه‌جو در راستای تحصیل رشوه و افزونه‌هایی از سایر بنگاه‌ها این فرایند را مخدوش سازند، واحدهای اقتصادی نیز انگیزه‌ای برای سرمایه‌گذاری در تحقیق و توسعه نخواهند داشت و در عمل زمینه فعالیت‌های نوآورانه عقیم خواهد شد. در این صورت افراد متخصص و کارآفرینانی که مجالی برای هنرآفرینی و عرضه تخصص‌ها و مهارت‌های‌شان ندارند تصمیم به خروج از کشور خواهند گرفت.

به‌طور کلی فعالیت‌های نوآورانه و به بار نشستن سرمایه‌گذاری در تحقیق و توسعه زمان می‌برد و چون افزونه‌جویان بیشتر افراد و بنگاه‌های فرصت‌طلبی هستند که به دنبال فرصت‌های کم‌زمان‌تری می‌گردند، لذا تمایلی به سرمایه‌گذاری در زمینه تحقیق و توسعه نخواهند داشت و به همان اندازه که فعالیت‌های افزونه‌جویی افزایش می‌یابند از فعالیت‌های نوآورانه و سرمایه‌گذاری در تحقیق و توسعه کاسته می‌شود.

۲. افزونه‌جویی مقامات دولتی و نارسایی در اقتباس فناوری مناسب

همان‌گونه که خاطر نشان شد، یکی از نارسایی‌ها در ارتباط با افزونه‌جویی به ویژه افزونه‌جویی مقامات دولتی نارسایی در اقتباس فناوری مناسب برای کشورهای در حال توسعه است. ویشنی و شلفر (۱۹۹۳) در بررسی‌شان از افزونه‌جویی و رشد اقتصادی به این نتیجه رسیدند که (۱) افزونه‌جویی مقامات دولتی مانع از اخذ و انطباق فناوری مناسب، و (۲) مانع از تحول و نوآوری در کشورهای در حال توسعه و فقیر می‌شود. آن‌ها خاطر نشان می‌کنند که کشورهای غربی از این در شگفت‌اند که چرا رجحان دولت‌های در حال توسعه بر فناوری‌های پیشرفته [و اغلب غیرقابل استفاده] است تا یک فناوری مناسب برای کشورهای‌شان. آن‌ها ریشه این امر را در اخذ رشوه و افزونه‌هایی می‌دانند که بوروکرات‌ها و سیاستمداران این کشورها از محل بیش از حد نشان دادن صورت حساب‌های خرید فناوری‌های پیچیده و پیشرفته نصیب مدیران و مقامات دولتی در کشورهای فقیر کالاها و فناوری‌هایی را وارد می‌کنند که به سادگی بتوانند از آن رشوه و افزونه به دست آورند. آن‌ها برای این کار واردات و اخذ و انطباق فناوری‌های مناسب و مقتضی برای کشورشان را

افزونه‌جویی و توسعه اقتصادی ۱۰۷

تشویق نمی‌کنند و حتی مانع از آن نیز می‌شوند و در عوض اقدام به واردات کالاها و فناوری‌هایی می‌کنند که پرداخت‌های اضافی و بیش از حد نشان دادن فاکتورهای خرید، احتمال ردیابی را مشکل سازد. در نتیجه، این کشورها اغلب به تجهیزاتی دست پیدا می‌کنند که نیازی به آن ندارند و حجم عظیمی از منابع‌شان از این طریق هدر می‌رود. ویشنی و شلفر معتقدند که تلاش مقامات دولتی افزونه‌جو در کشورهای در حال توسعه و فقیر برای پنهان نگه داشتن رشوه‌ستانی و افزونه‌جویی‌شان باعث شده تا سرمایه‌گذاری‌ها نیز در جهتی انجام گیرند که به این فرایند کمک کنند، و جواب این سؤال را که چرا در بسیاری از این کشورها منابع در پروژه‌های زیربنایی و دفاع، و نه در آموزش و بهداشت صرف می‌شوند، در فرصت‌های فساد می‌دانند که در این گونه سرمایه‌گذاری‌ها وجود دارند. بنابراین با توجه به بازدهی‌های متعدد و صرفه‌های مقیاس بالقوه، پروژه‌های فراموش شده بهداشت و آموزش در این کشورها، هزینه‌های اجتماعی افزونه‌جویی و فساد مقامات دولتی خیلی زیاد خواهد بود.

مقامات دولتی افزونه‌جو با تحول و نوآوری نیز سر ناسازگاری دارند. چرا که، همان‌گونه که ویشنی و شلفر خاطر نشان می‌کنند، این مقامات در راستای پنهان گذاشتن و کم‌رنگ کردن فساد و رشوه‌ستانی خود نیاز دارند که افراد کمتری را درگیر فرایند دریافت و پرداخت رشوه کنند، و لذا فقط به یک لیگاری کوچکی از بازرگانان و بنگاه‌ها اجازه فعالیت می‌دهند و از ورود تازه واردان به فعالیت اقتصادی نیز ممانعت می‌کنند. پیشتر خاطر نشان کردیم اکثر کشورهایی که رژیم‌های غیرمردم‌سالار و افزونه‌جو و اقتصاد افزونه‌ای دارند، لازم است برای وارد شدن به فعالیت‌های اقتصادی رشوه پرداخت کرد. حال اگر مقامات دولتی افزونه‌جو در راستای پنهان کردن ردهای افزونه‌جویی و رشوه‌ستانی از ورود اشخاص جدید و کارفرمایان بالقوه جلوگیری کنند هرگونه تحول و نوآوری عقیم خواهد ماند. در چنین مواقعی بسیاری از فعالان اقتصادی سر از اقتصاد غیررسمی و زیرزمینی در خواهند آورد و در این صورت از هیچ‌گونه تمهید ضمانت‌های اجرائی و حفاظت از حقوق مالکیت‌شان (پلیس، دادگاه و...) برخوردار نیستند. البته همان‌گونه که سارت (۲۰۰۰) خاطر نشان ساخته در چنین شرایطی گسترش اقتصاد غیررسمی — مشروط بر این که هزینه فعالیت در بخش غیررسمی چندان بالا نباشد — برای رشد اقتصادی زیان‌آور نخواهد بود. موقعی که مقامات دولتی افزونه‌جو با ایجاد محدودیت‌های ساختگی بر سر ورود آزاد بنگاه‌ها و فعالان اقتصادی به اقتصاد رسمی موجب می‌شوند تا آن‌ها به‌رغم هزینه‌های بالای فعالیت در بخش غیررسمی (ناشی از فقدان تمهید ضمانت‌های اجرائی و حفاظت از حقوق مالکیت‌شان) به آن وارد شوند، رشد اقتصادی به شدت کاهش می‌یابد. سارت ثابت می‌کند که میزان رشد اقتصادی یک کشور موقعی که مقامات دولتی افزونه‌جو بر سر ورود بنگاه‌ها به اقتصاد رسمی مانع ایجاد می‌کنند همواره کوچک‌تر از مواقعی خواهد بود که فعالان اقتصادی آزادانه به اقتصاد رسمی وارد

می‌شوند.

بدون تردید در کشورهایی که ترتیبات افزونه‌جویی چون نظام قضایی آسان‌گیر و سهل‌انگار، قوانین ضعیف، تضمین و حفاظت از حقوق مالکیت ضعیف، نظارت ضعیف و ناکارآمد گسترش یابند رشد اقتصادی به شدت به مخاطره خواهد افتاد. افزونه‌جویی مقامات دولتی در این کشورها به مثابه مالیات سنگینی بر فعالیت‌های اقتصادی و نوآورانه عمل می‌کند و توجیه اقتصادی برای وارد شدن به صحنه فعالیت برای آن‌ها باقی نمی‌گذارد؛ به این مفهوم که مبتکران و فعالان اقتصادی کشورهای در حال توسعه نیازمند کالاهای عرضه شده توسط دولت از جمله مجوزها، پروانه‌های فعالیت و کسب و کار و از این قبیل‌اند. مثلاً برای شروع به کار یک بنگاه جدید، یک فعال اقتصادی باید پروانه فعالیت بازرگانی، پروانه ساختمان، آب، برق، آتش‌نشانی، اسناد مالیاتی، مجوزهای وارداتی — اگر به ماشین‌ها و تجهیزات جدید نیاز داشته باشد — و دوجین از سایر اسناد را فراهم کند. چون تقاضای مبتکران و فعالان اقتصادی برای این کالاها و خدمات تولید شده توسط دولت لازم و بدون کتکش است، لذا آن‌ها آماج اصلی رشوه و فساد خواهند بود و فعالیت‌شان به شدت آسیب‌پذیر خواهد شد. مورفی و همکارانش (۱۹۹۳) خاطر نشان می‌کنند در کشورهای در حال توسعه، که حفاظت از حقوق مالکیت ضعیف و ترتیبات افزونه‌جویی کارآمد است، سرمایه اغلب به جای سرمایه‌گذاری‌های بلندمدت در تجارت به کار گرفته می‌شود، زیرا سرمایه‌گذاری‌های بلندمدت در این کشورها همواره با ریسک ناشی از تصاحب و غضب مواجه‌اند، و چون پروژه‌های نوآوری در بلندمدت به سرانجام می‌رسند و مستلزم انباشت تدریجی سرمایه‌اند، بنابراین این گونه فعالیت‌ها در این کشورها دچار رکود و کساد می‌شوند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

۳. افزونه‌جویی و تحریف قوانین

کشورها برای توسعه اقتصادی خود به قوانین خوب نیاز دارند. بهترین قوانین نیز اگر اجرا نشوند بدون استفاده می‌مانند. جایی که مقامات دولتی افزونه‌جو وجود داشته باشند، قوانین به گونه‌ای تدوین خواهند شد یا اجرای آن‌ها در جهتی خواهد بود که در بردارنده فرصت‌های استخراج افزونه برای بنگاه‌ها، افراد و نیز مقامات دولتی افزونه‌جو باشد. یعنی قوانین همواره در معرض تحریف شدگی قرار خواهند گرفت. همان‌گونه که در تعریف افزونه‌جویی خاطر نشان شد، تمرکز اصلی افزونه‌جویی بر قواعد و قوانین است؛ این قوانین و مقررات هستند که به ایجاد امتیازات ویژه چون مجوزهای وارداتی، قراردادهای نان و آب‌دار دولتی، مشاغل دولتی، معافیت‌ها و حمایت‌های ویژه می‌انجامند، لذا قانون‌گذاران و مجریان قوانین همواره این انگیزه را خواهند داشت تا در راستای تحصیل رشوه‌های بالقوه ناشی از فروش اختیار دولتی و اعطای

امتیازات مذکور به افراد و بنگاه‌ها، قوانین جانبدارانه و صوری وضع کنند. بدون تردید در بسیاری از کشورهای در حال توسعه کیفیت اجرای قوانین تحت اداره مقامات دولتی است و همین امر باعث شده که در این کشورها حجم گسترده‌ای از فساد اقتصادی وجود داشته باشد. مقامات دولتی در این کشورها از فرصت‌ها و موقعیت‌های فعلی‌شان برای دستکاری چارچوب نهادی و ساختار قوانین موجود به گونه‌ای بهره‌برداری می‌کنند که استمرار تحصیل رشوه و افزونه‌ها را در آینده نیز تضمین کنند. شاید این گزاره که "در آن دسته از کشورهای در حال توسعه که مقامات دولتی افزونه‌جو وجود دارند، افراد در یک مورد حاکم — و آن موقعی است که خود مقام دولتی باشند — و در بقیه موارد محکوم‌اند" تبیین بسیار گویایی از شکنندگی و انعقاد نیافتگی قوانین در آن‌ها باشد. انعقاد نیافتگی قوانین و تعدد قوانین در یک زمینه هزینه‌های مبادله را بسیار زیاد افزایش خواهد داد و توجیه اقتصادی برای هیچ‌گونه فعالیت مولد اقتصادی باقی نخواهد گذاشت و توسعه اقتصادی نیز به مخاطره خواهد افتاد.

نتیجه‌گیری

هدف این مقاله بررسی تأثیر فعالیت‌های افزونه‌جویانه افراد و مقامات دولتی بر رشد و توسعه اقتصادی بود. براین اساس در ابتدا فرض کردیم که فعالیت‌های افزونه‌جویانه عملکرد اقتصادی هر کشوری را تحلیل خواهند برد و پتانسیل رشد و توسعه اقتصادی را از آن خواهند گرفت. این فرضیه را با تحلیل سازوکارهای اثرگذاری افزونه‌جویی بر رشد و توسعه اقتصادی بررسی و خاطر نشان کردیم که فعالیت‌های افزونه‌جویانه گذشته از زیان‌های اجتماعی که به دنبال دارند، چهار زیان (۱) زیان کارایی، (۲) زیان تولاک، (۳) زیان مثلث دوم استفان بابا، و (۴) زیان انتخاب نامساعد، مؤلفه‌های اساسی لازم برای رشد و توسعه اقتصادی یک کشور را نیز به شدت تحلیل خواهند برد. در این مقاله از سیان مؤلفه‌های نه‌گانه که در پی گسترش فعالیت‌های افزونه‌جویانه در کشورهای در حال توسعه شکل می‌گیرد، بر نارسایی در انباشت سرمایه انسانی، عقیم ماندن خلاقیت و فعالیت‌های نوآورانه و نارسایی در بهره‌گیری و اخذ و انطباق فناوری مناسب و قابل استفاده تأکید و خاطر نشان کردیم که چنین نارسایی‌هایی برای کشورهای در حال توسعه‌ای چون ایران که در دوره گذار قرار دارند و می‌طلبند تمام توان تولیدی و خلاقیتی‌شان را بسیج کنند تا از سرریزهای جهانی دانش و فناوری به‌طور کارآمدی بهره بگیرند بسیار مخاطره‌آمیز خواهد بود.

- Nelson, M. A. and R. D. Singh (1998). "Democracy, Economic Freedom, Fiscal Policy, and Growth in LDCs: A Fresh Look", *Economic Development and Cultural Change*, Vol. 46, No. 4, pp. 679-696.
- Khan, M.H. (2000). "Rents, Efficiency and Growth" in *Rents, Rent Seeking and Economic Development. Theory and Evidence in Asia*, M. H. Khan and K. S. Jomo (eds.), p. 22.
- Tullock, G. (1967). "The Welfare Costs of Tariffs, Monopolies and Theft", *Western Economic Journal*, No. 5, pp. 224-232.
- Krueger, A. O. (1974). "The Political Economy of the Rent Seeking Society", *The American Economic Review*, Vol. 64, No. 3, pp. 291-303.
- Solvason, B. R. (1991). "Ordered Anarchy, State and Rent - Seeking: The Icelandic Commonwealth", [www. hi.is](http://www.hi.is).
- Gunning, J. P. (2001). *Understanding Democracy*. Nomad Press.
- Murphy, M., A. Shleifer and R. W. Vishny (1993). "Why Is Rent - Seeking So Costly to Growth?" *The American Economic Review*, Vol. 83, No. 2, pp. 409-414.
- Renger, J., and B. Wolff (2000). "Rent - Seeking in Irrigated Agriculture", Dissertation, [www. Padrigu.gu.se](http://www.Padrigu.gu.se).
- Walker, S. T. (1996). "Rents, Rent - Seeking, and Rent Seeking Regimes", [www. uncc. edu](http://www.uncc.edu)
- Mbaku, J. M. (1998). "Corruption and Rent - Seeking," in *The Political Dimension of Economic Growth*, S. Borner and M. Paldam (eds.), Martin press, pp. 193-211.
- Baba, S. A. (1997). "A Second Triangle Loss in Rent - Seeking," *Journal of Public Finance and Public Choice*, Vol. XV.
- Palda, F. (2000). Improper Selection of High - Cost Producers in the Rent -

Seeking Contest", *Jornal of Public Finance and Public Choice*, No. 105, pp. 291-301.

Yang, C.L. (1998). "Rent Seeking, Technology Commitment, and Economic Development", *Journal of Institutional and Theoretical Economic*, Vol. 154, No. 4, pp. 640-658.

Vishny, R. W. and A. Shleifer (1993). Corruption. *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. CVIII. No. 3, pp. 599-617.

Sarte, P. G. (2000). "Informality and Rent - Seeking Bureaucracies in A Model of Long - run Growth", *Journal of Monetary Economics*, No. 46, pp. 173-197.

پروپوزیشن گاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی